

Технологічні спостереження над середнім ярусом пекторалі із Товстої могили

Середнє поле пекторалі з Товстої могили на відміну від верхнього та нижнього з прорізним характером зображення має суцільний вигляд — воно все закрито вирізаною за його формою та припаяною золотою платівкою товщиною 1 мм (Рис.1). Платівка вирізана у вигляді півмісяця, що має найширшу частину по середині (39 мм) та звужені кінці по краях (до 4 мм). Зовнішній діаметр сягає 234 мм, а внутрішній 200 мм. На лицьовій поверхні платівки закріплено особливо скомпонований рослинний візерунок з квітами та птахами (Рис.2). Кріплення золотої платівки до каркасних джгутів пекторалі зроблено не суцільним паянням по всьому периметру приєднання, а через деякі проміжки, через 20 -22 мм із зворотного боку. Така економна технологія приєднання у сучасній практиці набула терміну “точкове зварювання”, відкриття якої сягає глибокої давнини. При цьому на місцях припаювання були вміщені коротенькі золоті стриженьки (4 мм) для зміцнення з’єднання.

Середньому ярусу належить особливе місце не тільки у всій художній композиції, але й у зміцненні конструкції пекторалі. Вірогідно, після виготовлення основних конструктивних елементів пекторалі у вигляді джгутів та горельєфних скульптурних зображень верхнього та нижнього ярусів, складання всього виробу велось спочатку шляхом припаювання відповідних деталей верхньої та нижньої частини. Після цього змонтовані верхній та нижній ярус пекторалі були з’єднані між собою спеціально вирізаною за формою суцільною платівкою шляхом припаювання її до нижньої частини джгутів пекторалі обох частин. Таким шляхом була досягнута мета її жорсткого з’єднання, бо прорізний характер верхнього та нижнього ярусів з припаюванням тільки виступаючих до джгутів елементів горельєфних зображень не забезпечувало надійної жорсткості конструкції. Імовірно, зразу ж після цього до верхньої частини пекторалі були приєднані попередньо зібрані обойми з наконечниками у вигляді голівок левів. При цьому, для надання також жорсткості з’єднання края

обойми наконечників були припаяні тільки знизу до платівки середнього ярусу та з лицьового боку – до джгутів каркасу.

Логічно припустити, що створення орнаментального рослинного візерунку з горельєфними відлитими фігурками пташок було заключним актом у виготовленні всієї пекторалі. Рослинний орнамент середнього ярусу є одним з яскравих зразків нового стилю в античному мистецтві виконання великомасштабних рослинних орнаментів (Рис. 3). Такий напрямок виник та отримав розвиток у середині IV ст. до н.е. завдяки митцю Пасію із Сікіона (Robertson, 1975, р. 486). В цей час в античному світі з'являється велика кількість ювелірних виробів з пишним рослинним орнаментом. У середньому ярусі пекторалі з Товстої Могили знайшла відображення і інша нова мистецька тенденція. На протязі другої половини V-IV ст.ст. до н. е. у рослинному античному орнаменті відбувається заміна зображення пальметти на акант. Вперше його застосував в орнаментиці прославлений скульптор, торевт та живописець із Афін Каллімах (Русяева, 2000, с. 41-45).

У центрі рослинної композиції середнього ярусу пекторалі розміщений єдиний розлогий кущ з 6 карбованих великих рубчастих листків аканту (Рис.3,1). Від нього уверх, загинаючись хвильоподібним та закрученим спіраллю орнаментом, тягнуться паростки з дротяними вусиками в обидва боки платівки і заповнюють всю її поверхню до кінця поля. З правого боку розташовано 10 таких спіралей, з лівого – 9, дві з яких зламані і загублені у давнину. При цьому, починаючи з центру, дві сусідні спіралі мають подвійні вусики і перериваються одною спіраллю з одним вусиком. Основне стебло вигнуто з перекрученого гранчастого дроту, вусики з округлого. Діаметр дроту різний від 2 мм до 1 мм, звужується нанівець на кінці. В основі кожного вусика зроблений карбуванням невеликий рубчастий листок аканту, що закриває початок дротяного паростка.

Від стебла дротяних паростків, крім того, відходять ажурні карбовані п'яти-дев'ятилишкові прилиски та прицвітники аканту. Рослинний орнамент з паростків аканту доповнений чотирма типами квітів (Рис. 3). По середині над акантовим кущем розміщено дясятипелюсткову квітку, пелюстки якої з вирізаних пластин вигнуті, а края окантовані тоненьким рубчастим дротом. Праворуч і ліворуч від центру майже на однаковій відстані

розміщено 6 (по три з кожного боку) найбільш великих шести-пелюсткових квітів з чотирьохпелюстковими розетками у центрі, що зображують чашечку та вінчик кожної квітки. Кожний пелюсток зроблений з окремо вирізаного листа золота, вигнутий по середині, а краї обведені припаяним тонким рубчастим дротом, що, на думку Б. М. Мозолевського (1979, с. 83), нагадує “псевдозернь”. По середині кожної квітки вміщено маточки, зроблені з круглих голівок золотих шпильок, за допомогою яких шляхом паяння вони прикріплювались до основи-платівки.

Два інших типи симетрично розташованих 7-9 пелюсткових квітів менших розмірів зроблені у такий же спосіб. Всі види квітів за розмірами поступово зменшуються від середини до країв поля. Крім того, від основного стебла відходять паростки зроблені з більш тонкого вигнутого круглого дроту. Вони мають вигляд вигнутих ніжок для дзвінкоподібних або лійкоподібних квітів типу квітучої берізки. Зображення останньої у більшості випадків зроблено у напівпрофіль вінцями до глядача. Чашечка квітів виготовлена з одного золотого листочка за допомогою вигинання та карбування. У середині кожної чашечки напаяно з тонкого дроту по три тичинки, голівки яких зроблені шляхом розклепування верхнього краю дроту. Інші подібні квіти зроблені у фас у розквітлому стані, їх належність до цього типу квітів підкреслена розміщенням у середині таких же тичинок і відсутністю розеток-вінчиків, як це зроблено у квітах попередніх типів. Кожний пелюсток таких квіток також обведений тонким рубчастим дротом.

Всі пелюстки перших трьох типів були покриті емаллю блакитного кольору, яка зберіглася тільки місцями на деяких квітах (Рис. 3,3), але про наявність її на інших вказує вигляд спеціально підготовленої відполірованої поверхні пелюсток. У технічному оформленні середнього ярусу пекторалі з Товстої Могили, таким чином, знайшов застосування і третій розповсюджений в античному ювелірному мистецтві IV ст. до н. е. художньо-мистецький прийом використання кольорової емалі, що створювала яскраві цвітові ефекти на блискучому жовтому золотому фоні (Уильямс, Огден, 1995, с. 46). Найчастіше в емалевому покритті золотої поверхні використовувались синій та зелений кольори з доповненнями чорного та білого. Ефектний червоний колір стародавні майстри не могли виготовляти, а тому використовували,

головним чином, для підкреслення вух та пащі левів недовговічну кіновар.

Але використання емалі ще не набуло високої технічної досконалості, бо емаль на золоті ще не навчилися добре закріплювати і вона часто відшаровувалася у процесі ужитку виробів, як це і трапилось на пелюстках квітів середнього ярусу пекторалі з Товстої Могили. Для нанесення порошку емалі на вироби сучасні майстри користуються клеєм з розчину траганакту (виділення камеді роду колючих кущів) або соком айви. Найдавніші вироби, покриті емаллю тобто розплавленим кольоровим склом, були відомі у Мікенській Греції з XV ст. до н.е. (Бреполь, 1986, с.26). Грецькі та етруські ювеліри застосовували емаль у VI-V ст.ст. до н. е., але поширення моди на ювелірні вироби з емаллями припадає на IV ст. до н.е. (Higgins, 1961, S. 24 -70). Якість емалевого покриття залежала від багатьох причин, серед яких головними виступають додержання температурного режиму та досить складної рецептури ювелірних емалей.

Створення на гладенькій поверхні платівки середнього ярусу пишного рослинного орнаменту із складних завитків з квітами та розетками наочно нагадує мистецтво графіки. За припущенням Д.Уільямса та Д.Огдена (1995,с.45), для найбільш складних орнаментів стародавні ювеліри робили попередні ескізи. Відомо, що афінські вазописці наносили ескізи вуглинами прямо на вазі. Майстри могли використовувати і інші кольорові матеріали для цього, що легко витираються. Для своєрідних рельєфних “малюнків” рослинного орнаменту з золотого дроту та пелюсток застосовувались матеріали відповідної товщини та блиску, досягнутого шляхом полірування.

У створенні композиції середнього ярусу пекторалі застосовано і розміщення на рослинному орнаменті маленьких фігур п'яти птахів, відлитих по восковій моделі. Один – у центрі, два по різні боки. За висновками орнітологів вони представляють різновид соколиних (Мозолевський, 1979, с. 86). Але існує і інше визначення птахів, як зображення голубів (Гаврилюк, ..., 1999, с. 56-64). Кожен птах зроблений окремо і має свою індивідуальну позу. Розміри птахів сягають всього 5-6 x 10 -12 мм. Це одні з мініатюрніших і реалістичних скульптурних створень античного ювелірного мистецтва.

Птахи припаяні до інших деталей композиції середнього ярусу. Взагалі композиція середнього ярусу, пекторалі відрізняється від інших більш складною технологією з'єднання окремих елементів орнаменту, яких нараховується біля 500. Характерною особливістю їх монтування є багатошаровість не тільки у створенні квітів, паростків, листків, але й взаємного розташування у двох шарах вусиків, нависання вусиків над квітами. Такий процес ювелірного створення рослинної композиції з окремих зображень більше нагадує скульптурне ліплення, що, як і інші горельєфні деталі верхнього та нижнього ярусів, свідчить про захопленість його майстра скульптурними творами. Кожна з деталей середнього ярусу спочатку була повністю зроблена, включаючи нанесення емалі та її термічну обробку, а потім закріплена на своєму місці. Технологія створення середнього ярусу є одним з яскравих прикладів “монтажного” напрямку у античному ювелірному мистецтві IV ст. до н.е. За її допомогою автору вдалось навіть площинний рослинний орнамент зробити об'ємним, що створювало певну єдність всього твору з горельєфними композиціями верхнього та нижнього ярусів пекторалі. Розміщення фігурок птахів, зроблених у техніці лиття по восковій моделі, тільки підкреслювало загальну єдність всіх зображень на трьох ярусах пекторалі.

Незвичайно багата палітра технологічних прийомів у створенні композиції рослинного орнаменту середнього ярусу пекторалі. Крім вже зазначених технологій фігурного вирізання, фігурного гнуття дроту, листків, пелюстків квітів, розклепування кінців дроту і надання їм відповідної форми, карбування, шліфування, емалювання, паяння, механічного з'єднання за допомогою шпильки з голівкою, безумовно, основою технології залишились виковування листів та дроту різної товщини з м'якого золота.

Дайфрі Уїльямс та Джек Огден (1995, с. 17-25) відзначають їх як основні у технічних прийомах грецьких ювелірів. У композиції рослинного орнаменту пекторалі застосований дріт різних типів: гранчастий, круглий та рубчастий. Товстіший дріт гранчастого та круглого типів виготовлявся шляхом кування довгих золотих стрижнів з золота, а тоненький – шляхом нарізання смужок з платівок, їх перекручуванням та подальшим куванням.

Рубчастий дріт вироблявся вже з готового гладенького дроту шляхом прокочування на спеціальному інструменті з загостреним подвійним краєм.

Технічні можливості античного ювелірного мистецтва ще до кінця не вивчені. Мініатюрність багатьох елементів передбачає застосування майстрами при виготовленні ювелірних виробів збільшувального скла. Останнє було маловірогідним для техніки скловиробництва античного світу. Але виявилось, що ще в добу бронзи стародавні ювеліри користувались збільшувальними лінзами, зробленими з гірського кришталю (Трейстер, 1996, с. 227; Sines, Saellarakis, 1987, р. 191-193). Серія таких лінз входить до скарбу "L" з Трої, з Кносського палацу, некрополя Мавро Спелію, Ідейської печери на Криті, Гордіону та Ефесу у Малій Азії. Гірський кришталю більше підходить за своїми якостями для виготовлення збільшувальних лінз, ніж скло, яке має вищий індекс рефракції. Доведено, що лінза з гірського кришталю звеличує в 1,2 рази більше, ніж така ж лінза із скла. Один зразок лінз з гірського кришталю, що знайдений на Криті, дає одинадцятикратне збільшення. Зважаючи на таке відкриття стародавніх ювелірів, важливим залишається дослідження слідів часу появи технології вальцювання платівок та волочіння дроту через фільтри у ювелірному мистецтві. Зараз вважається, що волочільна дошка з фільтрами для протягування стрижнів з золота з'явилась не пізніше VII-VIII ст.ст. (Уільямс, Огден, 1995, с.23).

Треба брати до уваги і те, що пектораль має пошкодження, що виникли у процесі користування до покладення її в якості поховального інвентаря в могилу, сліди чого особливо помітні на середньому її ярусі. Крім того, що відстала основна платівки відірвано принаймі з правої сторони 3 квітки, з лівої – 2 та один спіральний завиток, з лівого боку від одної квітки залишилась лише її половинка. З правого боку від центрального акантового куща обірвано основне стебло, а навколо залишків накручені обірвані тонкі дроти. Друге стебло з закрученою спіраллю праворуч від центрального куща відпаялось від платівки і прикріплене шляхом проколювання отворів у платівці та прикручення стебла тоненьким дротом, який загнутий із зворотного боку. Ліворуч на середньому ярусі є пошкодження, в результаті

якого відірвана квітка з емаллю, обламане стебло, вусик і дротяні ніжки дзвінкоподібних квітів. Після пошкодження на пекторалі була зроблена реставрація, але дуже невміло з застосуванням грубих прийомів кріплення дротинкою.

Застосування конструктивно-технологічного методу для дослідження стародавніх творів ювелірного мистецтва поруч з мистецьким аналізом та формально-типологічним методом надає більш широкі можливості для встановлення аналогій, хронології, особливостей та місця виготовлення, місця розташування майстерні чи певного напрямку у розвитку ювелірної справи, її взаємозв'язку з іншими галузями розвитку мистецтва, призначення та поширення різних виробів, розкриттю дійсного змісту тих чи інших зображень або композицій.

Література:

- Бреполь 3. Художественное эмалирование. - Л. - 1986.
- Даниленко В. Н. Исторические сюжеты некоторых шедевров эллино-скифской торевтики // 150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР. Тезиси докл. юбил. конф. - Одесса, 1975.
- Мачинский А. А. Пектораль из Толстой Могилы и великие женские божества Скифии // Культура Востока. Древность и раннее средневековье. - Л., 1978.
- Мінжулін О. Реставрація творів з металу. - К. - 1998.
- Мозолевский Б. Н. Курган Толстая Могила близ г. Орджоникидзе на Украине // СА - 1972. - №3.
- Мозолевський Б. М. Товста могила. - К. - 1979.
- Мозолевський Б. М. Синтез скіфо-античної думки. До інтерпретації пекторалі із Товстої Могили // Всесвіт - 1978. - № 2.
- Раевский Д. С. Из области скифской космологии (опыт семантической интерпретации пекторали из Толстой Могили) // ВДИ. - 1978. - № 3.
- Русяева М. В. Изображение пальметт и аканта на памятниках торевтики из скифских курганов IV в. до н.э. Музейні читання. Матеріали наукової конференції 24 грудня 1999 р. - К., 2000.
- Рябова В. О. Повернення до Сахнівської діадеми // Музейні читання. Матеріали наукової конференції Музею історичних коштовностей України – філіалу Національного музею історії України 17 - 18 грудня 1996 р. - К., 1998.
- Трейстер М. Ю. Троянские клады (атрибуции, хронология, исторический контекст // Сокровища Трои из раскопок Генриха Шлимана. Каталог выставки. - М., 1996.
- Уильямс Дайфри, Огден Джек. Греческое золото. Ювелирное искусство классической эпохи V - IV века до н.э. - Спб., 1995.
- Черняков І. Т., Підвисоцька О. П. Технологія виробництва джгутів каркасу пекто-

ралі з Товстої Могили// Музейні Читання. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-літтю з дня народження видатного українського археолога О. І. Тереножкіна. Музей історичних коштовностей України. 3 лютого 1998 р. - К., 1998.

Черняков І. Т., Підвисоцька О. П. Технологічні та художні особливості пекторалі з Товстої Могили// Музей на рубежі епох: минуле, сьогодення, перспективи (матеріали ювелейної міжнародної науково-практичної конференції). К., 1999.

Черняков І. Т., Підвисоцька О. П. Уточнення технології джгутів пекторалі з Товстої Могили (за даними рентгенограмми)// Музейні читання. Матеріали наукової конференції «4 грудня 1999 р. - К., 2000.

Шрамко Б. А. Об изготовлении золотых украшений ремесленниками Скифии// СА - 1970. - № 2.

Higgins R. A-Greek and Roman Jewellery. - London. - 1961.

Robertson M. A History of Greek Art. - Cambridge, 1975.

Sines G., Sakellarakis Y. Lenses in Antiquity //American Journal of Archaeology. - 1987. - №91.

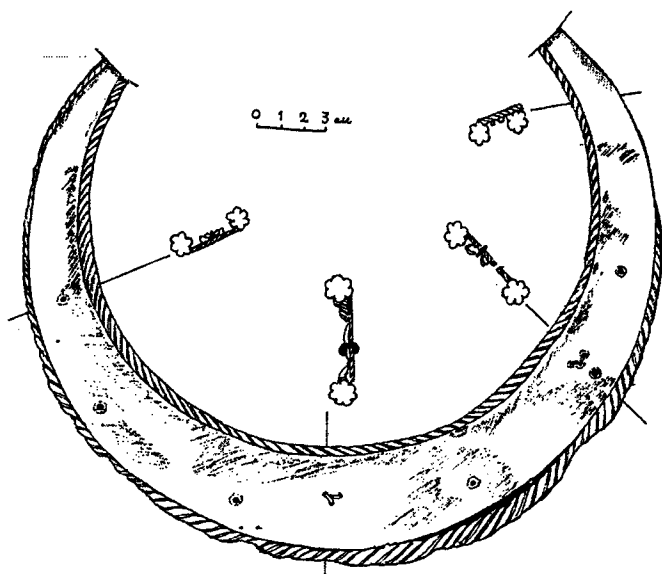

Рис.1. Нижня частина середнього ярусу пекторалі з кургану Товста Могила.

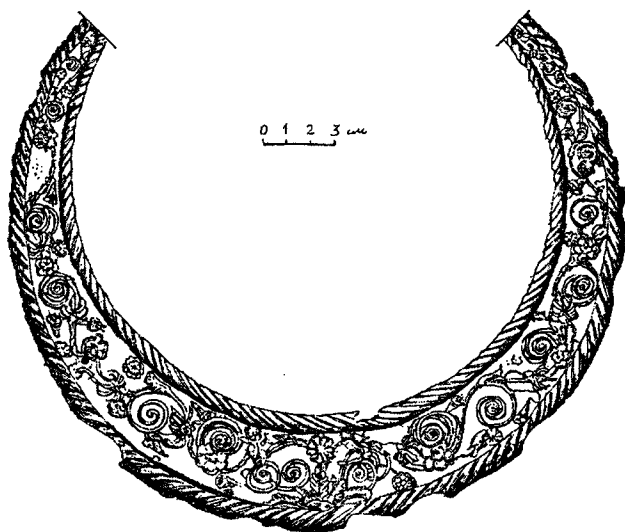

Рис.2. Верхня частина середнього ярусу пекторалі з кургану Товста Могила.

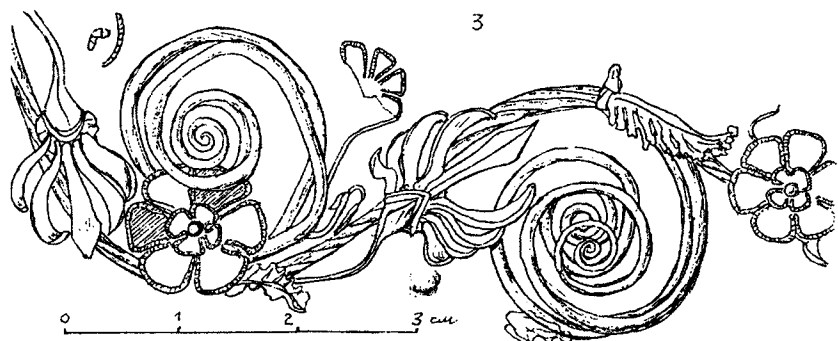
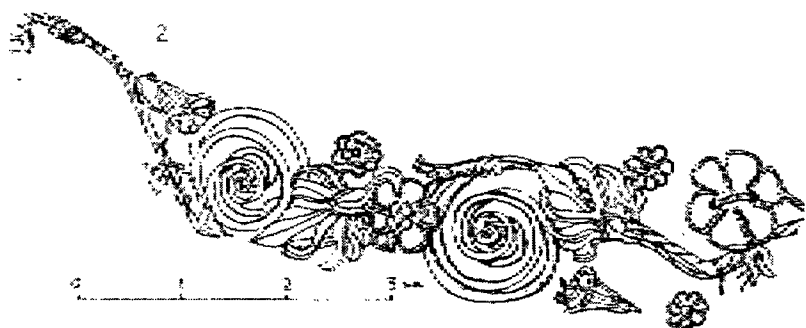

Рис.3. Деталі рослинного орнаменту середнього ярусу пекторалі з кургану Товста Могила,